

Г.Б.БАСАРА-Тилищак (Київ), В.В.Скальський (Київ)

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «РЕВОЛЮЦІЯ, ДЕРЖАВНІСТЬ, НАЦІЯ: УКРАЇНА НА ШЛЯХУ САМОСТВЕРДЖЕННЯ (1917–1921 рр.)»

Масштабний науковий захід, організаторами якого стали Інститут історії України НАНУ, Київський національний університет імені Т.Шевченка, Український інститут національної пам'яті, Програма досліджень сучасної історії і культури України імені П.Яцика, відбувся 1–2 червня 2017 р. у залі засідань вченої ради Київського національного університету імені Т.Шевченка. Вагому підтримку організаторам надали Міжнародний фонд «Відродження», Сіверський інститут регіональних досліджень і Польський інститут у Києві.

Актуальність заходу підсилило відзначення 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. на державному рівні. У сучасному українському суспільстві існує стійкий інтерес до історичних тем і немає однозначності в їх трактуванні. Шукаючи свій шлях у майбутнє, українці намагаються спиратися на власний історичний досвід, складний, неоднозначний, сповнений як перемогами, так і поразками. Саме такою є історія Української революції 1917–1921 рр. Чимало сторінок революційного минулого все ще залишаються предметом дискусій, які щоразу виникали у ході конференції.

У програмі заходу передбачалося понад 50 доповідей з України, США, Канади, Австрії, Польщі, Білорусі. Відкрив роботу декан історичного факультету Київського національного університету імені Т.Шевченка *Іван Патриляк*. Привітали учасників конференції віце-прем'єр-міністр України *Павло Розенко*, проректор із наукової роботи КНУ імені Т.Шевченка *Віктор Мартинюк*, голова Українського інституту національної пам'яті *Володимир В'ятрович*. Директор Інституту історії України НАНУ академік *Валерій Смолій* привітав науковий форум від імені Президії НАН України. Він відзначив здійснену дослідниками за роки незалежності України велику роботу з історичної реконструкції революційних подій 1917–1921 рр. Головним здобутком стало майже повне звільнення вітчизняної історіографії від ідеологічних нашарувань, кліше, міфів радянських часів.

На конференції було заслухано доповіді, що стосувалися різних аспектів революційної проблематики. Їх можна об'єднати в декілька тематичних груп, які відображають сучасні напрями в дослідженні Української революції: загальне осмислення революційних процесів, їх історіографічна оцінка, аспекти становлення національної державності, протистояння імперського й національного, регіональний фокус подій 1917–1923 рр., неукраїнські історії революції, а також військова історія, спадщина та пам'ять про революцію.

Про особливості переходу від методологічної парадигми «Великого Жовтня» до концепції Української революції 1917–1921 рр. ішлося в доповіді *В.Ф.Верстюка*. Концептуальне бачення феномену тогочасних подій було презентовано у виступах *Марка фон Гагена* (Арізонський університет, США) – щодо розуміння революції 1917 р. як революції гідності через співвідношення імперського виміру та української державності, *Марка Корната* (Інститут історії імені Тадеуша Мантойфеля Польської академії наук) – про альтернативні варіанти геополітичних коаліцій у Східній Європі 1917–1921 рр., *Миколи Литвина* (Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України) – про історичний досвід державотворення Західноукраїнської Народної Республіки, *Ярослава Калакури* – щодо ментального вибору Української революції.

Заключною у секції стала доповідь *Станіслава Кульчицького* (Інститут історії України НАНУ), в якій аналізувалися причини перемоги радянської влади в Україні.

Розмаїття історіографічних інтерпретацій подій в Україні 1917–1921 рр. було присвячено другий тематичний блок конференційних засідань. Учасники заслухали доповіді *Руслана Пирога* (Інститут історії України НАНУ) – про оцінку ролі генерала Вільгельма Гренера в політичному житті Української Держави 1918 р., *Ірини Матяш* (Інститут історії України НАНУ) – про архівну україніку 1917–1921 рр., *Володимира Сергійчука* (Київський національний університет імені Т.Шевченка) – щодо осмислення Української революції як нового етапу відродження національної державності.

Ігор Соляр (Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного) проаналізував роль українських політичних партій у революції 1917–1921 рр. Предметом уваги у доповіді *Віталія Тельвака* (Дрогобицький державний педагогічний університет імені І.Франка) стала творчість М.Грушевського революційної доби. Здобутки й перспективи новітньої історіографії ЗУНР представив *Володимир Великочий* (Прикарпатський національний університет імені В.Стефаніка).

Секція, присвячена регіональним дослідженням Української революції, мала найширшу географію українських учасників – від Одеси до Чернігова, від Кременчука до Чернівців. *Тарас Вінцовський* (Одеський національний університет імені І.Мечникова) проаналізував роботу українських губернських з'їздів на півдні України в 1917 р., *Олександр Добржанський* (Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича) – становлення та соборницькі прагнення української влади на Буковині восени 1918 р. *Володимир Бойко* (Сіверський центр післядипломної освіти) дав розгорнуту характеристику «Детройтських зошитів» Романа Бжеського. Виступ *Ганни Капустян* (Кременчуцький національний університет імені М.Остроградського) представив панораму Холодноярської епопеї. Політичні та соціокультурні аспекти розгортання Української революції в повітових містах проаналізовано в доповіді *Галини Басари-Тилищак* (Інститут історії України НАНУ), а діяльність 1917 р. українських політичних партій у Москві стала предметом наукового інтересу *Григорія Сергійчука* (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Рильського НАН України).

Під час роботи секції «Імперії vs національні держави: чи був шанс в українців?» свою відповідь на винесене у заголовок питання представили *Ян Яцек Бруський* (Ягеллонський університет) у доповіді «Проти імперій: Польсько-український союз 1920 р.: реальний шанс чи ілюзія?», *Геннадій Корольов* (Інститут історії України НАНУ), який здійснив компаративний аналіз новітньої історіографії українських національних проектів та східноєвропейських «держав-націй» 1917–1923 рр., *Олег Павлишин* (Львівський національний університет імені І.Франка) проаналізував ідеологічні засади та практичне втілення інтеграції УНР і ЗУНР у 1918–1920 рр., *Віталій Лозовий* (Національний інститут стратегічних досліджень) привернув увагу до соціокультурних чинників революційних і державотворчих процесів в Україні 1917–1921 рр., а *Тетяна Осташко* (Інститут історії України НАНУ) зупинилася на осмисленні вибору шляхів державотворення у творчій спадщині В.Липинського.

Важливий напрям у сучасних студіях представила секція «Неукраїнські історії Української революції 1917–1921 рр.». Було заслухано доповіді *Бериса Куцмані* (Інститут досліджень новітньої та сучасної історії Австрійської академії наук) щодо витоків ідеї закону про національно-персональну автономію в революційній Україні, *Валентини Мятлицької* (Білоруська археографічна комісія при департаменті архівів

та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь) з оцінкою білоруського фактора Української революції, *Анатолія Трафимчика* (Інститут літературознавства НАН Білорусі) про першу спробу суверенітету Білорусі в контексті політики держав-сусідів (1918 р.). Взаємовплив українського та кримськотатарського національних рухів проаналізував *Андрій Іванець* (Таврійська гуманітарна платформа), а про становище караїмської громади Києва в 1917 р. говорив *Віталій Скальський* (Інститут історії України НАНУ).

Другий день роботи конференції був не менш насиченим за кількістю, тематикою й актуальністю розглянутих питань. До одного з найбільш продуктивних на сьогодні напрямку у студіях Української революції належать доповіді, виголошені на секції «Нація в поході»: армія УНР і військова історія» (модератор Ігор Срібняк, Київський університет імені Б.Грінченка). В її роботі взяли участь провідні дослідники військової проблематики 1917–1921 рр. Доповідь *Григорія Савченка* (Київський національний університет імені Т.Шевченка) стосувалася українського руху в російській армії в 1917 р. *Михайло Ковальчук* (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України) проаналізував військове будівництво Центральної Ради й організацію оборони УНР від більшовицької агресії наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. *Андрій Руккас* (Київський національний університет імені Т.Шевченка) зупинився на формуванні військових частин Армії УНР на Поділлі на початку 1920 р., а *Віктор Венглевич* (Ягеллонський університет) – на перебуванні інтернованих українських вояків у Вадовіцях упродовж 1920–1921 рр.

Секція, присвячена становленню національної державності, об'єднала провідних дослідників організації та функціонування державних інститутів у період Української революції. Зокрема з доповіддю «Моделі державності революційної доби 1917–1921 рр.: концепції та спроби реалізації» виступила *Олена Любовець* («Енциклопедичне видавництво»). Персональний склад Ради Народних Міністрів охарактеризувала *Олександра Кудлай* (Інститут історії України НАНУ). Основні етапи зміни державного статусу радянської України у планах та практиці комуністичного будівництва впродовж 1917–1921 рр. під час своєї доповіді проаналізував *Геннадій Єфіменко* (Інститут історії України НАНУ). Здобутки та проблеми в дослідженні гетьманської держави стали предметом наукового зацікавлення *Романа Тимченка* (Інститут історії України НАНУ).

Напрацювання щодо одного з найперспективніших напрямів у вивченні Української революції було представлено під час заключної секції другого дня роботи конференції «Спадщина і пам'ять про українську державність 1917–1921 рр.» (модератор Ярослав Файзулін, Український інститут національної пам'яті). Виступ *Валентини Пискун* (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України) стосувався еґо-документування та концептуалізації Української революції політичними емігрантами в першій половині ХХ ст. *Ольга Гнатюк* (центр східноєвропейських досліджень Варшавського університету, Національний університет «Києво-Могилянська академія») у своїй доповіді «провела» учасників конференції за лаштунки фільму «ПКП» («Піلسудський купив Петлюру»), проаналізувавши мету створення цієї радянської антипольської й антиукраїнської агітки в 1926 р. та мотиви її заборони в 1929 р. Особливості сприйняття і спадкоємності УНР у сучасній Україні представив *Василь Яблонський* (Національний інститут стратегічних досліджень). Доповідь *Томаша Стриєка* (Інститут політичних досліджень Польської академії наук) «Сто років потому: місце боротьби поляків та українців за незалежність у 1918–1921 рр.

у політиці пам'яті сучасних влад» базувалася на ґрунтовних соціологічних опитуваннях, представлених у детальній презентації, що супроводжувала виступ дослідника. Заключною у цій секції стала доповідь *Віталія Огієнка* (Український інститут національної пам'яті) щодо позитивності установчого міфу Української революції 1917–1921 рр. та завдань політики національної пам'яті.

Під час роботи конференції відбулася візуальна презентація проекту Тадеуша Кшонстека (Варшавський університет) «Місця пам'яті та пам'ятники Симонові Петлюрі й воjakам Армії УНР», яка стала результатом багаторічних експедицій і тривалих наукових зацікавлень польського дослідника військово-історичної тематики.

Завершальним заходом міжнародного наукового форуму, присвяченого 100-річчю Української революції, став круглий стіл «Чим є Українська революція 1917–1921 рр. для (не)українських істориків?». Під час його роботи відбулося обговорення мови опису революційних подій у текстах сучасників та істориків. Учасники намагалися дати відповідь на запитання: чим були події 1917–1921 рр. в Україні – «Українською революцією», «визвольними змаганнями», «революційною добою в Україні», «національно-демократичною революцією» чи «війною за незалежність»?

Під час круглого столу думки про природу та характер Української революції висловили Владислав Верстюк, Марк фон Гаген, Ярослав Грицак, Марек Корнат, Томаш Стрик, Ян Яцек Бруський, Валентина Піскун, Володимир Сергійчук, Роман Сербин, Володимир Шевченко.

Зокрема *Владислав Верстюк* зазначив, що на сьогодні різнобій в опису подій 1917–1921 рр. уже не такий відчутний, як двадцять років тому. «Українська революція» – тематично широке поняття, включає у себе й період більшовицької окупації України, і перетворення УНР на Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Воно охоплює також найбільш активний період боротьби з цієї окупацією – 1920–1921 рр., а верхня хронологічна межа сягає 1923 р. Тоді як «визвольні змагання», що прийшли з української еміграційної історіографії, закінчилися 1919 р. На переконання В.Верстюка, події 1917–1921 рр. мають усі ознаки революції, тобто швидкої зміни суспільства та влади. Особливістю Української революції стало поєднання національних і соціальних ознак. На першому етапі вони збігалися, далі – вступали у суперечність. Окремо фахівець зупинився на понятті «громадянська війна», зазначивши, що сучасні українські історики відмовилися від цього терміна, як і не існувало його у працях перших дослідників історії Української революції. Для цього визначення немає жодного підґрунтя, оскільки не було таких внутрішніх суспільних конфліктів, що їх можна було б потрактувати як «громадянську війну» однієї частини суспільства з іншою (як це було, наприклад, у Росії). Нав'язування цього терміна радянською історіографією, а тепер і російською – це цілком зрозуміло, оскільки «громадянською війною» можна було прикрити окупацію, вторгнення російських військ в Україну, утримування тут величезного військового контингенту, завдяки якому було подолано опір українського населення.

Марк фон Гаген зазначив, що не дивлячись на міцну пов'язаність української й російської революцій, перша відрізнялася від другої з самого початку. У західній історіографії є концепція східноєвропейської революції – це національна революція у Чехословаччині, Австро-Угорщині, навіть події у Польщі. Українська революція – транзитна між російською та східноєвропейською революціями. Тут з одного боку були більшовики, екстремісти, а з іншого – політичні партії, які формували уряди та прагнули до парламентаризму. Якісною особливістю Української революції став постійний пошук демократичного рішення політичного устрою. Тоді як більшовицький

підхід – це «класова боротьба», «диктатура пролетаріату». На думку фахівця, територіально Українську революцію не можна обмежити тільки кордонами УНР, адже це лише дев'ять українських губерній, тоді як українські громади були й за цими межами, і це також національна революція, яка мала транскордонний характер. М. фон Гаген звернув увагу на те, що солдатський рух у Росії мав зовсім інший характер, аніж український військовий рух. Тоді як у Росії він був спрямований на розвал армії, то в Україні – це прогресивна й найбільш демократична складова національного руху. І ще однією важливою особливістю Української революції, на думку історика, була ідея рівних прав для всіх національних меншин, яку відобразив закон про національно-персональну автономію. Наприкінці свого виступу М. фон Гаген наголосив на необхідності для західних істориків звільнитися від штампів неусвідомленого імперіалізму, здійснити внутрішню деколонізацію революційного простору, перестати інтерпретувати його як нібито єдину Російську революцію.

Ярослав Грицак зазначив, що питання про терміни та хронологію – це питання домовленостей, котрі мають урахувати й сучасний запит суспільства. Як автор «Нарисів історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.», опублікованих 1996 р., він зауважив, що книгу, яка свого часу зробила внесок у легітимізацію української державності, було написано в національній парадигмі. Однак цей підхід, залишаючись важливим для шкіл, які виховують громадян, для науковців на сьогодні вже застарів. На його думку, складні процеси, яким є й Українська революція, не можуть бути вповні пояснені в рамках національної парадигми. В Українській революції Я.Грицак убачає декілька взаємопереплетених процесів. У першу чергу – це Перша світова війна, в якій Україна відіграла вирішальну роль і була театром цієї війни. Другий – це російська революція та пов'язана з нею російська громадянська війна. Те, що відбувалося в Україні, також мало вирішальне значення для долі цієї революції, наприклад наступ військ А.Денкіна в 1919 р. і його провал. Третій процес – це Українська революція як наша національна революція, створення Центральної Ради. І тут (не погоджуючись із тезою В.Верстюка), на думку Я.Грицака, додається й українська громадянська війна, елементами якої були переворот П.Скоропадського, боротьба армії Директорії та повалення нею гетьманату. Четвертий процес – це селянська революція й селянські повстання, найкращим прикладом яких став рух під проводом Н.Махна. Упровадження цього селянського моменту дає цілком відмінний контекст стосунків російських більшовиків з Україною, і саме проблеми у цих стосунках відіграли важливу роль у створенні СРСР. Тож Українська революція – це декілька революцій, які між собою тісно переплітаються, оскільки Україна є не центром, а периферією декількох великих держав, а на пограниччі процеси набагато складніші. Доля Української революції була визначальною для долі всієї Європи і цей геополітичний масштаб теж треба враховувати дослідникам. Тому Українську революцію слід перевести у глобальну парадигму як вирішальний для двох світових воєн і долі світу процес. Україна – це така собі «Палестина XX ст.» – територія, де локальні конфлікти мають глобальне значення. Українська революція, зазначив Я.Грицак – це ключова подія історії України XX ст. не тільки тому, що вона поєднала XIX і XX ст., але тому, що створила зовсім інший контекст, поставивши українське питання у центр світової політики.

У виступі *Марека Корната* прозвучало декілька основних тез. Найперше, що Українська революція стала типовим явищем східноєвропейських націєтворчих процесів. У Польщі теж проявилися революційні елементи, адже тоді була широка суспільна

криза й поняття польської ірреденти у цьому аспекті дуже виразне. По-друге – це питання модернізації, і центром модернізаційних процесів, посиляючись на Р.Шпорлюка, М.Корнат уважає національну державу. Схожі погляди в польській історіографії також присутні (варто згадати А.Валіцького, А.Новака). По-третє, щодо співвідношення соціального та національного, у випадку Польщі соціальний мотив, який є основою кожної революції, був підпорядкований національній хвилі. Іншими словами, національна держава виявилася набагато важливішою, аніж зовнішні впливи. Доказом цього став консенсус головних політичних сил, особливо врядування прем'єра І.Я.Падеревського в 1919 р. Також інший аспект, коли більшовики переоцінили потужність революційних настроїв у польському суспільстві після інвазії 1920 р. Четверте питання, на якому наголосив польський дослідник, – це те, що слід сприймати явище національних революцій, які зародилися й мали місце в нашому регіоні Європи, у рамках «геополітичної революції», яка відбулася після падіння імперій. Створення національних держав стало елементом геополітичного перевороту. Підсумовуючи, М.Корнат, зазначив, що кожна революція значною мірою формує національну свідомість і без урахування цього її зрозуміти не можна. Тому виникає питання про масовість участі в революційних подіях у випадку Польщі або України.

Томаш Стриек відзначив, що для польських істориків термін «революція» виявився доволі проблемним, оскільки повертав до комуністичної практики й намагався вкласти події в Польщі 1918–1919 рр. у загальноросійський контекст. І це те, що зараз поборюють українські дослідники. Зупинившись на аналізі природи революції як боротьби за незалежність та егалітарних революцій, Т.Стриек залучив широкий європейський контекст, підсумувавши висновком, що Україна виявилася лабораторією революційних рухів.

У своєму виступі *Ян Яцек Бруський* зазначив, що поняття «Української революції» відоме для польських істориків, проте усталеної традиції його використання немає. Сприймаючи певні аспекти цього поняття, дослідники звертаються до національного руху. Революційний момент стосується знищення польських маєтків на Правобережній Україні. Ширший вимір звернення до поняття «Українська революція» відбувся завдяки працям Я.Грицака, особливо про нові інтерпретації та поразку Української революції. Сьогодні в Польщі немає широкої рефлексії над цим поняттям. Я.Я.Бруський представив цікаву інформацію, віднайдену в архівних матеріалах. Ще у грудні 1917 р. експерт зі східних питань, уродженець Києва Роман Кноль у своїй аналітичній записці використав поняття «Українська революція» як антитезу російській революції. Спочатку він відзначав наростання українських революційних подій у залежності від Петрограда, але потім вони набули виразного самостійного значення.

Підбиваючи підсумки, учасники конференції високо оцінили належну організацію й змістове наповнення заходу. Результатом роботи форуму, дискусій та активної співпраці фахівців стане збірник матеріалів. Міжнародна наукова конференція «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» посилить у професійному середовищі рефлексії навколо історичної спадщини революційних зрушень та сприятиме якісному методологічному поступу.